

L'ermita de Llutxent i el seu patrimoni cultural

ANA Mª REIG FERRER. BIBLIOTECA DEL MUVIM

Introducció

El poble de Llutxent està situat a la comarca valenciana de la Vall d'Albaida, a la carretera que uneix Gandia i Xàtiva (CV-610). A l'ermita de la Mare de Déu de la Consolació s'accedeix a través de la carretera que uneix Llutxent amb Pinet (CV-608).

L'any 1770 Gabriel Serra († 1777), un comerciant català establert a València, i la seua dona, Paula Rius, van decidir reedificar una derruïda ermita, que llavors estava dedicada als sants metges sant Cosme i sant Damià, i dedicar-la a la Mare de Déu de la Consolació. Aquest matrimoni coneixia Llutxent perquè anava a visitar un germà de Paula, Joan Baptista Rius, que era dominicà al convent de *Corpus Christi*.

En 1772 l'ermita estava acabada i ornamentada i, un any després, Gabriel Serra va redactar el seu testament instituint com a hereva universal a la Mare de Déu de la Consolació. Per gestionar aquesta herència va establir una Fundació i l'administració d'aquesta va recaure en la família Rius.¹

L'últim descendent de la família Rius, Nicasio Rius Rubert, va morir en 1957 sense descendència i per disposició testamentària l'ermita va passar al pare Alfons Roig (1903-1987) encara que no prendria possessió de la mateixa fins anys més tard. A la mort d'aquest, l'ermita la va heretar Eusebi Moreno, el seu actual ermità i usufructuari, que la va donar a la Diputació de València.

Vista general de l'ermita, ca. 1970 (Bca. MuVIM. Arxiu A. Roig)

L'objectiu d'aquest treball és la identificació i l'anàlisi de les diferents tipologies patrimonials que formen l'ermita de Llutxent: immoble (conjunt històric, lloc històric, monument), moble (pintura, escultura, orfèbreria i joieria, llibres i documents), i immaterial (festes, romeries, llegendes).

1. Conjunt històric

Des de l'any 2007 el conjunt històric artístic format per l'ermita, el castell de Xío (BIC, declaració genèrica) i l'Església i el Convent del *Corpus Christi* està declarat Bé d'Interès Cultural (Decret 169/2007).

Llutxent va ser conquistada per Jaume I en 1239, circumstància que la va fer famosa perquè en les seues muntanyes es va produir el *Miracle dels Sants Corporals*.² El miracle va consistir en la conversió en sang de les formes consagrades: davant l'atac dels sarraïns es va haver d'interrompre la missa de campanya que

s'estava celebrant, i en eixe mateix moment les formes ja consagrades es van convertir en sang. Aquest prodigi va encoratjar els soldats i va avivar el triomf dels cristians sobre els musulmans. Sobre les restes de l'antiga ermita que commemorava aquest miracle es va construir el Convent de *Corpus Christi*.³

El paisatge cultural anomenat *Montsant*, situat entre el nucli urbà de Llutxent i el Convent del *Corpus Christi*, és l'espai natural on es va produir el fet històric del *Miracle dels Corporals*. Per tant ens trobem davant d'un lloc històric: "llocs vinculats a esdeveniments o records del passat, que posseeixen un valor històric".

En aquest espai natural hi trobem una calçada empedrada, anomenada *Costa*, que uneix el poble amb el convent. Està construïda amb pedres de diferents mides i formes, treballades i col·locades sense morter. Hi ha cinc creus de pedra al llarg del trajecte les quals confirmen la sacralitat d'aquest camí.⁴

Vista parcial de l'ermita i la Costa, ca 1960 (Bca. MuVIM. Arxiu A. Roig)

2. Patrimoni arquitectònic i artístic

L'Ermita de Ntra. Sra. de la Consolació, situada a meitat del camí de l'anomenada *Costa*, al costat de la quarta creu, està considerada en la categoria de "Monument" (SIV).

Des de la seua fundació l'ermita va ser projectada com un conjunt amb dos recintes, la capella i l'habitatge, íntimament complementats per complir amb les finalitats establertes pel fundador: la religiosa (culte a la Mare de Déu) i la domèstica-educativa (habitatge i escola).

Exteriorment sembla una casa de camp o masia. Una edificació de gran volum quadrangular orientada als quatre punts cardinals i amb accés per la part de llevant. Té dos nivells i cobertes amb faldons a quatre vessants. Sobresurt al centre, per la seua major altura, una torre rematada amb coberta piramidal i pinacle de penell.

L'edifici està format per un conjunt heterogeni de construccions. En un primer lloc està l'habitatge i la capella; i en segon lloc un pati o corral envoltat de tres cossos d'una crugia on s'ubiquen les dependències destinades, al seu dia, a l'emmagatzeme-

ntatge i transformació dels productes agrícoles: quadra, celler, trull.

De la façana d'accés arranxa, a dreta i esquerra, un mur de maçoneria que tanca el conjunt de la casa i hort de la mateixa manera que qualsevol masia de la zona. Sobre la façana hi ha una espadanya amb campana coronada per un penell.

La façana principal de l'ermita no presenta una composició simètrica, la porta d'accés està desplaçada cap a la dreta on s'ubica la capella i la sagristia (zona pública), mentre que la part esquerra es reserva a habitatge (zona privada). La façana posterior, molt semblant, manté també la porta

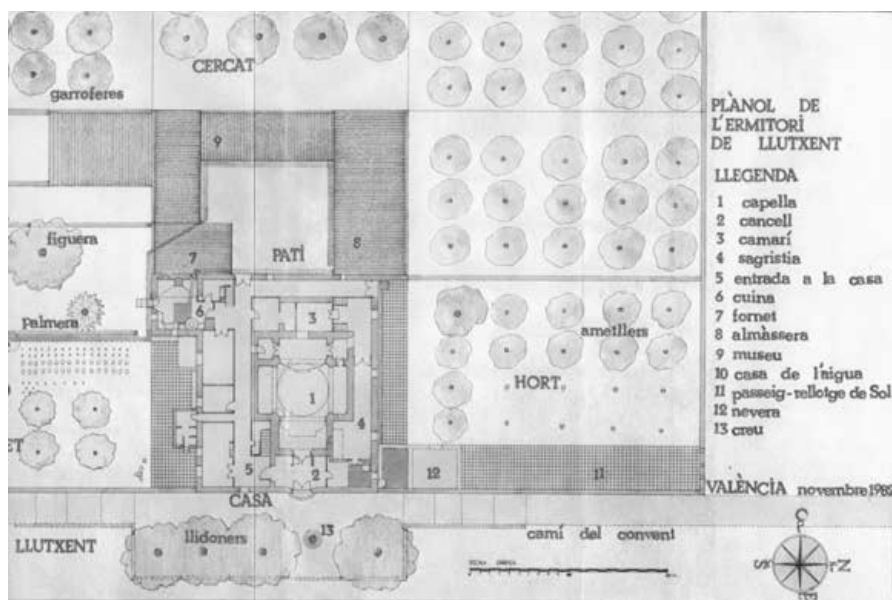
desplaçada per donar sortida des de l'habitatge al pati. En totes les façanes proliferen les finestres, de múltiples mides, però sobretot a la façana sud on s'ubiquen les sales destinades a habitatge. En algunes d'elles destaquen reixes semicirculars del segle XVIII. A la façana nord només s'obren obertures en la planta baixa i corresponen a la sagristia, mentre que al pis superior un passadís sense finestres envolta la capella il·luminat per la llum de les obertures de la façana principal. Aquest corredor envolta la capella i la comunica amb les dependències domèstiques de la casa.

La capella està envoltada de murs que formen una crugia perimetral conformada per dos nivells de forjats. Els murs de càrrega d'aquesta crugia són de pedres amb morter de calç i es reforcen amb carreus de pedra a les cantonades de la creu.⁵ Els forjats es conformen amb una gran simplicitat de recursos, a base d'una sèrie de biguetes de fusta de pi disposades de forma paral·lela formant un sostre sobre el qual es recolza la teula àrab.

La part domèstica de l'ermita està formada per dues plantes, en cadascuna de les quals hi ha una cuina amb revestiment ceràmic d'època i dos pous que servien per extreure l'aigua recollida a l'aljub. Compta a més

Vista del cor i revestiment ceràmic

Plànol de l'ermita (X. Sanchis, ca. 1982)

amb dormitoris i sales d'estar. Des de la planta baixa s'accedeix al pati i a l'antic celler, almàssera i quadra.

Pel que fa a la capella, la planta del temple és de creu grega, amb volta de canó a la nau i en els braços, mentre que el creuer es cobreix amb cúpula semiesfèrica o "de mitja taronja" sobre petxines. La cúpula i les petxines estan decorades amb pintura mural, mentre que la planta i el sòcol estan revestits amb taulells del segle XVIII.

A sobre de l'entrada a la capella es situa el cor i sobre aquest l'espadaanya. Al presbiteri hi ha un retaule de fusta, amb una talla de la Mare de

Ceràmica amb les formes consagrades

Déu en el centre, darrere d'aquesta se situa el cambril, també amb cúpula sobre petxines. Sota el cambril hi és la cripta.

Al cambril s'accedeix per la porta situada a la dreta de l'altar, a través de la sagristia. En aquest lloc és on els devots deixen els seus presents a la Mare de Déu. Per pujar a aquest hi ha una escala, de les anomenades imperials o de dues voltes.

A la cúpula hi ha quadre finestres, a més d'altra a la cúpula del cambril de la Mare de Déu. Les vidrieries d'aquestes finestres són obra d'Alfred Manessier (1911-1993), qui les va realitzar en l'any 1973.

Ceràmica de la processó

2.1 Ceràmica arquitectònica

Tant el sòl com el sòcol estan revestits amb taulells del segle XVIII. La decoració del sòl és floral mentre que els panells ceràmics del sòcol representen escenes del *Miracle dels Corporals*. Aquests panells envolten les parets laterals de l'oratori i són d'una gran bellesa tant tècnica com formal, cosa que ajuda a considerar-los com una bona mostra de taulelleria arquitectònica valenciana del segle XVIII. Tot i que representen escenes del *Miracle dels Corporals*, fet ocorregut a mitjan segle XIII, els figures representades apareixen vestides amb la indumentària de l'època en què es van realitzar els panells. Relaten de manera cronològica el miracle i en els angles del creuer és representen escenes de l'Aparició de la Creu i gerros amb flors. Al cambril de la Mare de Déu hi ha altres motius pictòrics (castell, pou), mentre que a les contrapetes de l'escala que puja al cambril és representen escenes populars de caça i pesca i altres de les anomenades pintura de gènere.

El paviment de la part del presbiteri, mig tancat per una reixa que el separa de la resta de la planta mitjançant un esglaó perimetral, és de mosaic hidràulic de principis del segle XX i al centre destaquen els inicials de la Mare de Déu.

2.2 Escultura

Totes les escultures de l'ermita, tant les del retaule central com les que hi havia als retaules laterals van ser realitzades en 1771 i 1772 per José Esteve Bonet (1741-1802), segons ens revela l'historiador Antonio Igual Úbeda, qui ens apropa a la vida i obra d'aquest gran imatger valencià del segle XVIII.⁶ La transcripció del quadern "el llibre de la veritat", en el qual l'escultor anotava els treballs realitzats i l'import que cobrava, ens permet conèixer les escultures que Gabriel Serra li va encarregar per a l'ermita de Llutxent:

Ceràmica de l'escala del cambril

“Día 15 [septiembre de 1771].- 4 estatuas de 6 pals. Sn. Joaquín St^a Ana, Sn. Cosme Sn. Damian 2 niños para Cruz 2 niños con Soy y Luna para la Ermita de Luchente lo pago Graviel Serra Catalán, 85.”

Les figures de sant Joaquim i santa Anna i les dels sants Cosme i Damià estaven als extrems del retaule de l'altar major de l'ermita. El retaule va ser cremat el 10 d'agost de 1936 i aquestes imatges van desaparèixer.⁷ Les talles que es van poder salvar, encara que mutilades, es conserven a les dependències de l'ermita.

Actualment encara podem gaudir d'un retaule de fusta del segle XVIII, de color natural, sense policromia, de tradició barroca i carregat d'elements decoratius del rococó. Els xiquets amb el sol i la lluna segueixen en la part superior del retaule, de la mateixa manera que la imatge de la Mare de Déu de la Consolació asseguda al seu tron, en una fornícula, al centre. Es tracta d'una talla de les anomenades “per vestir” o “d'emalum”. Durant molt de temps es creia que el fundador l'havia portada des de Catalunya, dada que apareix en els

Ceràmica del cambril de la Mare de Dèu

goigs a la Mare de Déu, o que era una transformació d'una talla de la Mare de Déu del Roser, que Gabriel Serra tenia a casa i a la qual professava una gran devoció. Actualment sabem que aquesta talla també és obra de l'escultor Esteve Bonet, realitzada al gener de 1772 i que va costar 55 lliures:

“Día 22 [enero de 1772].- Un Trono de Nubes de 4 pals. Con dos Mansebos y Sinco Serafines sobre el

trono una Silla de adorno y una Virgen Sentada con un niño Jesus para vestir para Graviel serra para Lluchente solo madera, 55 l.”

En els braços del creuer hi havia dos retaules, dedicats a l'advocació de Sant Vicent i Sant Josep, tal com ens relata el pare Sucias Aparicio.⁸ Les talles que adornaven aquests retaules també van ser realitzades per Esteve Bonet:

Retaule abans de 1936

Retaule actual, amb la Mare de Dèu de la Consolació

“Día 6 [junio de 1772].- Un Sn. Vicente Ferrer del Natural para un Nincho de Retablo de la Ermita de Luchente, 30 l.”
 “Día 3 [julio de 1772].- Un Sn. Joseph del Natural para la Ermita de Lluchente..., 45 l.”

També és obra del mateix escultor l'àngel de talla que hi ha al centre de la cúpula:

“Día 24 [junio de 1772].- Un Mansebo de 5 pals. Con una Cruz Grande en las manos para la media Naranja de Lluchente para Graviel Serra vestido de Lienso, 10 l.”

2.3 Pintura

Tant la cúpula com les petxines estan decorades amb pintures murals. Les de la cúpula representen cercles barrocs de músics i àngels cantors. Al centre destaca la figura d'un àngel amb una creu, el qual representa la llegenda de l'Aparició de la Creu: amb el pas del temps els veïns de l'entorn no recordaven el lloc exacte on s'havia produït el *Miracle dels Corporals*, de manera que van implorar a l'Altíssim perquè els mostrés un senyal i sortir de dubtes. L'àngel de la cúpula amb la seua creu lluminosa dissipa els dubtes sobre el lloc exacte on es va produir el prodigi i els àngels músics mostren el senyal.

Res sabem respecte a l'autoria de les pintures murals de la cúpula i de les petxines, tan sols que la restauració va estar a càrrec d'Artur Heras (1982). La teulada estava molt malament perquè l'aigua de la pluja s'havia filtrat al voltant de les finestres i havia provocat despreniments de la superfície pintada. Al reparar-les van quedar zones arrebossades blanques i es va optar per incorporar pintures actuals. Artur Heras, animat per Alfons Roig, va introduir elements contemporanis relacionats amb la història de l'ermita, oferint una integració

Sant Joaquim. Talla mutilada

de l'humà i el diví, com la bandera republicana que simbolitza el milicià que durant la Guerra Civil va desaparar a la cúpula i va provocar la pèrdua d'una ala de l'àngel central, una cistella amb ous i alls, notes de música de jazz, el barret de Chaplin o la figura del mateix Alfons Roig davant d'una pissarra impartint les primeres nocions d'ensenyament: les lletres vocals i els números, que simbolitzen una de les finalitats de l'ermita: l'ensenyament públic i gratuït per als xiquets del poble. El mateix Artur Heras ho recordava amb aquestes paraules:

“Autoritzat i estimulat per l'Alfons –qui llavors havia disminuït la visió, però no així l'ànim– pintava jo, a dalt d'una improvisada

L'àngel de la cúpula

bastida que augmentava l'angoixa del meu vertigen, personatges i objectes terrenals que prompte es van fondre –o van confondre– amb els músics alats...”⁹

De la resta de pintures destacar les quatre taules amb àngels, a les portes d'entrada a la capella, i el retrat del fundador que representa a Gabriel Serra de mig cos amb vestimenta del segle divuit (casaca llarga blau, peruca, cua amb llaç negre, etc.). A la mà esquerra agafa un rosari, símbol de la seua condició de confrare de la Mare de Déu del Roser del Convent de Sant Domènec de València. A la part esquerra del retrat consta una llegenda en la qual es pot llegir “Retrato de Gabriel Serra, marido de Paula Rius, ambos fundadores de este ermitorio. Murió el 23 de julio de 1777 a los 51 años de edad”.

2.4 Orfebreria i joieria

Al presbiteri hi ha unes grans llàntries que il·luminen el retaule, a més d'altres objectes de bronze, com crucifixos; però el més significatiu són les joies que adornen la imatge de la Mare de Déu de la Consolació, de diferents èpoques i procedències, fruit de les donacions de les devotes.¹⁰

3. Patrimoni etnològic i immaterial

Segons es defineix a l'article 47 de la Llei de Patrimoni Històric Espanyol de 1985 (Llei 13/1984 de 25 de juny) és patrimoni etnològic “els béns mobles i immobles i els coneixements i activitats que són i han estat expressions rellevants de la cultura tradicional del poble espanyol en els seus aspectes materials, socials o espirituals”.

3.1 Patrimoni etnològic

A l'ermita de Llutxent trobem béns, tant immobles com mobles, propis

Un dels àngels de l'entrada

de pertànyer al Patrimoni etnològic. Entre els béns immobles cal citar: les cuines, estances que formen part de l'edifici destinat a habitatge. Hi ha dues, una a la planta baixa i una altra a la superior. S'ha respectat la seua originalitat i el revestiment ceràmic. S'han introduït alguns elements de confort (rentadora, pica, cuina) respectant sempre la seua originalitat (pou, llar). També assenyalar com a patrimoni immoble els espais del voltant del pati que van ser quadra, forn, celler, trull, sense oblidar les cisternes que conformen un interessant patrimoni hidràulic. També hi ha un petit safareig cobert i una gelera, a més d'un rellotge de sol a la mateixa tàpia de l'ermita en direcció al convent.¹¹

Respecte al patrimoni hidràulic cal assenyalar que a la dreta de l'entrada a l'ermita, i abans d'entrar a la sagristia, hi ha un pou que servia perquè el pelegrí pogués disposar d'aigua fresca. En realitat no és un pou sinó una cisterna. Una de les cinc que hi ha a l'ermita, quatre per a ús domèstic i una per a l'hort de l'ermita.

Tenint present que l'ermita es troba en un terreny de secà, en la seua construcció es va realitzar tota una obra d'enginyeria perquè no es perdés ni una gota d'aigua. Es van construir totes les teulades en pendent i

Joiets de la Mare de Déu

amb un sistema de recollida d'aigua de pluja. L'arquitecte encarregat de la restauració, Ximo Sanchis, es va sorprendre del sistema tan racional de l'últim quart del segle XVIII:

*“Totes les cobertes són aprofitades per abocar aigua als grans aljubs bovejats subterranis, entre els quals hi ha una xarxa de canals i sequioles que li donen al conjunt una autonomia d'aigua que fa pensar en el caràcter de màquina hidràulica de la mateixa casa”.*¹²

Ens trobem davant d'una edificació del segle XVIII on està present la racionalitat. Cada element de la seua construcció és el signe de la comunicació de l'ésser humà amb el seu entorn.

Entre els béns mobles trobem utensilis que van formar part de la vida quotidiana i que actualment s'exposen en el que va ser el celler. Però també representacions materials del patrimoni etnològic en gravats i altres documents que formen part del patrimoni documental de l'ermita.

3.2 Patrimoni immaterial

El Patrimoni immaterial constitueix una tradició rebuda dels avantpassats i que ha de ser transmesa als descen-

dents. Es tracta d'un patrimoni transmès de forma oral i que ha anat evolucionant al llarg del temps, adaptant-se als diferents moments culturals però mantenint la seua vigència.

Dins el Patrimoni immaterial trobem tres festivitats relacionades amb l'ermita:

- Festa de la Mare de Déu: se celebra el 8 de setembre. Segons hem pogut corroborar a l'arxiu d'aquesta ermita s'acompanyava amb una romeria i missa en l'ermita, a més del típic “porrat”. Per amenitzar la festa es contractava a la banda de música d'un poble proper, la majoria de les vegades Castelló de Rugat. La missa era concelebrada i a ella acudien tant el rector de la vila com el coadjutor de l'ermita, el capellà de Pinet, amb sermó per un famós predicador, moltes vegades procedent del convent de franciscans de Benigànim.

- Romeria a Daroca el dia del *Corpus Christi*. A principis del segle XX, quan els mitjans de transport van començar a facilitar els llargs recorreguts, va arrelar entre els veïns de Llutxent realitzar un viatge a Daroca per participar a la processó del *Cor-*

Litografia de la Mare de Déu de la Consolació, ca. 1900 (Bca. MuVIM. Arxiu Ermita)

pus Christi. Actualment se segueix celebrant aquesta activitat.

- L'aparició de la Creu. Se celebra al voltant del 6 de juliol i commemora l'aparició miraculosa de la Creu lluminosa que assenyalava el lloc exacte del miracle dels Corporals. La gent de Llutxent va sortir en processó demanant a Déu que els indiqués el lloc exacte. Aquesta llegenda és la que es representa a la cúpula (àngel) i en parts del sòcol (processó).

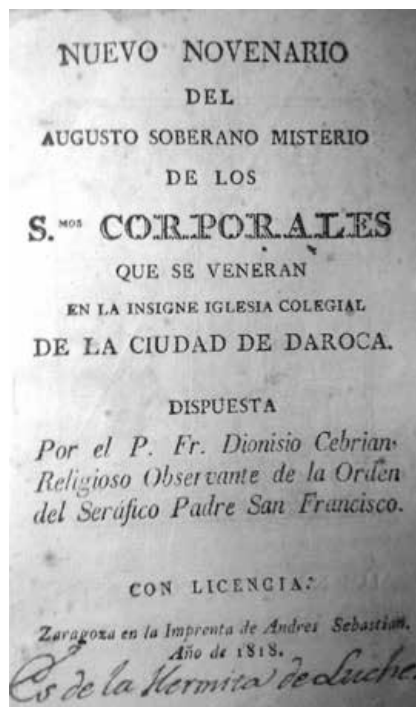
4. Patrimoni bibliogràfic i documental

El patrimoni bibliogràfic i documental de l'ermita de Llutxent està constituït per una col·lecció bibliogràfica i varis arxius.

4.1 Patrimoni bibliogràfic

La col·lecció bibliogràfica existent en l'ermita va ser donada a la Diputació de València en 1985 per Alfons Roig i es coneix com "Col·lecció Alfons Roig". Si en un primer moment es va creure que aquesta col·lecció era la seua biblioteca particular, després de l'estudi de l'ermita es pot afirmar que una part d'ella va pertànyer als anteriors propietaris, la família d'impressors Rius. Alfons Roig va heretar l'ermita i el seu contingut, per aquest motiu els llibres existents a l'ermita van passar a incrementar la seua biblioteca. Una biblioteca formada per més de 6.000 monografies i 180 títols de revistes. Està catalogada i accessible a través del catàleg de la biblioteca del MuVIM.¹³

Dins d'aquesta col·lecció hi ha impresos que pertanyen a l'ermita, entre els quals trobem fullets i llibres de temàtica religiosa, goigs a la Mare de Déu, històries de les romeries de Llutxent i de les de Daroca (Saragossa), a més d'altres impresos relacionats amb la faceta educativa de l'ermita: llibres de lectura, d'urbanitat, catecismes, etc. L'obra més important és *El miracle de Llutxent i els corporals de Daroca*, un manuscrit del segle XV, la seua

Portades de tres llibres (Bca. MuVIM. Col. A. Roig)

transcripció i estudi va ser realitzat per Roc Chabàs i publicat per Nicasio Rius en 1905. El manuscrit original es conserva a l'Arxiu de la Diputació i la transcripció i l'estudi, de puny i lletra de Chabàs, en la biblioteca del MuVIM. Possiblement ho va realitzar en la mateixa ermita, ja que en una carta datada el 10 octubre 1903 Chabàs li agraeix a Nicasio Rius la seua estada.

De la biblioteca de la família Rius cal destacar l'existència de més de sis-cents obres anteriors a 1901, algunes de les quals són autèntiques joies de bibliofília, a més d'altres manuscrites, que eren les obres originals que l'autor lliurava a la impremta per a la posterior impressió.

La biblioteca particular d'Alfons Roig conté un fons molt variat: filosofia, estètica, art, litúrgia i teologia, novel·la, assaig, poesia, però sobretot art contemporani, la seua gran passió.¹⁴ Cal destacar un important nombre d'impresos efímers relacionats amb el món cultural i artístic, des dels anys cinquanta fins als vuitanta del segle XX (fullets i tríptics d'exposicions, programes d'activitats culturals, invitacions a actes, etc.)

4.2 Patrimoni documental

La Llei de Patrimoni Històric Espanyol de 1985 defineix els arxius com:

"Conjunts orgànics de documents, o la reunió de diversos d'ells, reunits per les persones jurídiques, públiques o privades, en l'exercici de les seues activitats, al servei de la seua utilització per a la investigació, la cultura, la informació i la gestió administrativa".¹⁵

L'any 2009 la biblioteca del MuVIM va fer gestions per incorporar l'arxiu personal d'Alfons Roig i, poc després, es va afegir la resta de l'arxiu de l'ermita. Va ser una agradable sor-

Fotografia de la Mare de Déu. Simarro, 1875 (Bca. MuVIM, Arxiu Ermita)

presa trobar, a més de la documentació pròpia de l'administració de l'ermita, l'arxiu familiar dels antics administradors: la família Rius.

Després de l'estudi de la documentació procedent de l'ermita podem diferenciar tres arxius o fons documentals: l'arxiu de la Fundació de l'ermita de la Mare de Déu de la Consolació, l'arxiu de la família Monfort-Rius, i l'arxiu personal d'Alfons Roig. Aquests tres arxius estan íntimament relacionats, sobretot el de la Fundació i el de la família Rius, els seus administradors.

4.2.1 Arxiu de la Fundació de l'ermita

Conté la documentació produïda per la gestió dels seus primers administradors, la família Rius: inventaris dels béns del fundador, manteniment de l'ermita i de l'escola, salaris del mestre i de l'ermità, escriptures de compra de terres, comptes de productes i misses, ingressos per la venda de medalles i estampes, comptes de material escolar, rebuts de pagament del sou del mestre i de l'ermità, testaments, factures, inventaris, etc.

Escapulari. Gravats sobre tela de seda (Bca. MuVIM, Arxiu Ermita)

Es compta, a més, amb un interessant fons de documentació gràfica relacionat amb la Mare de Déu de la Consolació: des de gravats xilogràfics (segles XVIII-XIX) fins goigs del segle XX que inclouen fotografies de la Mare de Déu. Respecte a les fotografies de la Verge cal destacar la realitzada pel fotògraf xatívic Vicent Simarro, el 29 de setembre de 1875, per encàrrec del llavors administrador de l'ermita, l'impressor José Rius Benet (ca. 1811-1877).

4.2.2 Arxiu de la família Monfort-Rius

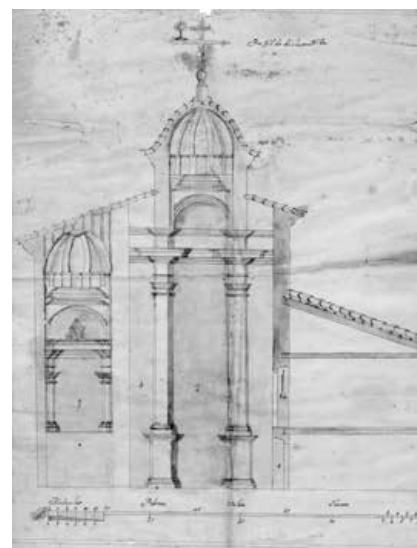
Conté tot tipus de documentació, una de caràcter més particular i una altra relacionada amb l'administració de l'ermita i amb la gestió de la impremta: correspondència, escriptures de compravenda de terrenys per al manteniment de l'ermita, cartes de pagament, adjudicacions d'herències, certificats de defunció, contractes d'arrendament de terres, escriptures de poder, nomenaments d'administradors, etc. El fet que els Rius foren els administradors de l'ermita fa que tots dos arxius, el de l'ermita i el familiar, estiguin íntimament relacionats i difícilment es poden separar, ja que els Rius eren els propietaris de les

Gravat Mare de Déu de la Consolació. Blasco. València, 1839 (Bca. MuVIM, Arxiu Ermita)

terres, els productes de la qual mantenia l'ermita i l'escola. Per aquest motiu es pot considerar l'ermita com una propietat gestionada i administrada per la família, de la mateixa manera que ho era la impremta.¹⁶

Les possibilitats de recerca que ofereix aquest arxiu són immenses, des de completar la història de l'ermita, de la impremta valenciana i les biografies dels diferents membres de la família, fins a descendir a la història social, aquesta branca de la història

Plànol secció capella ermita, ca. 1771 (Bca. MuVIM, Arxiu Ermita)

que analitza qualsevol esdeveniment o personatge a través de fonts molt diverses, entre les quals s'inclou també la quotidianitat. Les xicotetes anècdotes que queden escrites en una carta tenen infinitat d'interpretacions i possibilitats d'estudi. Fins i tot, de vegades, les cartes són autèntics documents per completar moments claus de la nostra història, a més de permetre'ns conèixer aspectes humans dels seus protagonistes, xicotets detalls que obrin grans possibilitats d'estudi sobre la història social. El fet que José Rius fora administrador de l'ermita de Llutxent va fer que s'uniren els dos fons documentals, els familiars i els de l'administració d'aquesta ermita. És amb José Rius quan la família passa més temps a l'ermita, s'augmenten les propietats i amb això els ingressos per el seu manteniment.

En aquest arxiu trobem fotografies dels diferents membres de la família i de diferents èpoques. La més antiga correspon a la placa d'un daguerreotip en la qual apareix un home assegut en una cadira, possiblement José Rius. L'autoria de la mateixa es pot atribuir a Pascual Pérez Rodríguez, primer fotògraf professional valencià. Tots dos pertanyien al grup d'intel·lectuals del pare Arolas i Vicente Boix.¹⁷

4.2.3 Arxiu personal d'Alfons Roig

És el tercer arxiu que forma part del patrimoni documental de l'ermita de Llutxent. Està format per documentació privada, laboral i professional, a més de textos i notes manuscrites que realitzava per preparar classes, sermons, articles, etc. Cal destacar l'extensa correspondència que va mantenir amb artistes i intel·lectuals espanyols i europeus: María Zambrano, Emilio Prados, José Luis Aranguren, Manolo Molina i Josefina Manresa (vídua de Miguel Hernández), Juan Gil-Albert, Carlos Fenoll, Eugeni d'Ors, Joan Fuster, Eusebi Sem-

Visita de Juan Gil-Albert a l'ermita, 1973 (Bca. MuVIM, Arxiu A. Roig)

pere, Andreu Alfaro, Artur Heras, Le Corbusier, Hans i Marlys Fay, I. Schlotter, Manessier, Va Enoukidzé, Nina Kandisky (vídua de Vasili Kandiski), Jaques Lassaigne, etc. A més de teòlegs com Jean-Phillipe Ramseyer, Hans Wittmer, els germans de la Comunitat de Taizé i els de l'abadia de Montserrat.

Conté, a més, una col·lecció gràfica formada per fotografies i postals. Entre les primeres, cal destacar tant les personals com les d'amics i coneguts; i, entre les segones, les postals que va col·leccionar al llarg de la seua vida, fruit dels seus viatges per Europa, amb un important nombre sobre temàtica de arquitectura religiosa, fonamentalment esglésies modernes europees que ell tant admirava.

Alfons Roig va ser gran amic d'artistes joves als quals va animar a que viatjaren per Europa i conegueren l'art "viu", aquest art que estaven produint els artistes del moment. Fruit d'aquesta relació epistolar són obres originals, com dibuixos i gravats, utilitzats com felicitacions de Nadal i notes d'agraïment i d'amistat.

Tots aquests fons documentals estan dipositats a la biblioteca del MuVIM perquè la millor manera de posar en valor els arxius personals i familiars és treure'ls de l'àmbit privat i passar-los al àmbit públic per descriure i difondre'ls. Uns fons pràcticament desconeguts fins que es posen a disposició dels investigadors. Esperem que aquest treball valga per a la difusió del patrimoni cultural de la Diputació de València.

Conclusions

L'ermita de Llutxent és un recinte espiritual i artístic. Una ermita fundada per "un il·lustrat" amb dues finalitats: religió i educació. Un edifici construït al segle XVIII que compta amb un important patrimoni arquitectònic, artístic i etnològic, integrat en un entorn natural i cultural; a més d'un patrimoni bibliogràfic i documental que s'ha format al llarg dels anys per les diferents persones que han viscut a l'ermita, i un patrimoni immaterial que està viu i que té projecció de futur.

L'any 2017 coincideixen els aniversaris de la mort dels principals protago-

Visita de Sanchis Guarnier a l'ermita, 1978 (Bca. MuVIM, Arxiu A. Roig)

nistes de l'ermita: 240 anys de la mort del fundador de l'ermita, Gabriel Serra; 140 anys de la del seu administrador més important, José Rius, etapa d'apogeu de l'ermita; i 30 anys de la mort d'Alfons Roig, qui va fer que l'ermita i el poble de Llutxent foren coneguts en els àmbits intel·lectuals i artístics europeus. Un any, per tant, carregat de simbolisme. Per aquesta raó, creiem que seria un bon moment per posar en valor el patrimoni cultural de l'ermita.

Amb aquest treball intentem conscienciar tant la ciutadania com la mateixa Diputació de la importància de

l'ermita i del seu patrimoni perquè difícilment es pot valorar allò que es desconeix.

Finalment cal dir que l'ermita forma part de la història del poble de Llutxent i d'aquells que la van visitar i la segueixen visitant. Parlant amb uns i amb altres s'observa que hi ha integració, cohesió grupal i sentiment col·lectiu. Un patrimoni cultural que és assumit per la col·lectivitat i que es considera identificatiu de la comunitat a la qual pertany.

Alfons Roig a la cuina de l'ermita, ca. 1979 (Bca. MuVIM, Arxiu A. Roig)

NOTES.-

1. Per a més informació sobre la Fundació i les seues finalitats: Reig Ferrer, A. M^a, Chilet Llàcer, B. i Cerdà Ballester, J.: «L'ermita de la Mare de Déu de la Consolació de Llutxent: història d'una fundació», en *Almaig: estudis i documents*, n° 28 (2012), p. 102-106. REIG FERRER, Ana M^a: «L'ecola de l'ermita de Llutxent: el projecte d'un il·lustrat», en *Almaig: estudis i documents*, n° 34 (2015), p. 127-133.
2. *El Milagro de Luchente y los Corporales de Daroca: relaciones y documentos estudiados por Roque Chabás*. Valencia, Diputación, 1981; Díaz de Rábago Canet, E., Canet Canet, J. i Canet Canet, R.: *Llutxent y el milagro de los corporales: guía del peregrino... Xàtiva, Hermandad del Stmo. Misterio de los Corporales*, 1989; Canet Canet, R.: *Llutxent: semblanza humana y resumen histórico*. Xàtiva, R. Canet, 1988.
3. Bérchez, J., Gómez-Ferrer, M. i Zaragoza, A.: *Llutxent, Monestir i Basílica dels Corporals*. València, Generalitat, Diputació; *Llutxent, Ajuntament*, 2009.
4. Les cinc creus representen les cinc ferides que Jesús va rebre quan estava clavat a la Creu. La devoció per les cinc nafres va ser iniciada pels franciscans (cinc nusos porten en el seu cordó).
5. SANCHIS, X.: «Realisme i poesia en l'arquitectura de l'ermita de Llutxent», en *L'ermita de Llutxent, Diputació de València*, València, 1982, p. 22.
6. Igual Úbeda, A.: *José Esteve Bonet, imaginero valenciano del siglo XVIII: vida y obras*. Valencia, Institución Alfonso el Magnánimo, 1971, p. 44-47.
7. Pérez Espí, Mª J.: *La Causa General de Llutxent. Llutxent, Col·lectiu Cultural "El Surat"*, 2013. També es pot consultar la documentació digitalitzada a PARES (Archivo Histórico Nacional, sig. FC-Causa General, 1368, exp. 9).
8. Sucias Aparicio, P.: *Templos a la Santísima Virgen en el Reino de Valencia: Estudio de todas las Iglesias Parroquiales Conventos Santuarios y Ermitas que están bajo el título de la Santísima Virgen en el Reyno de Valencia*, ca. 1876. Ms., (tomo II, Llutxent, p. 54-59).
9. Heras, A.: *Quadern d'invocacions*. Ajuntament de Muro, 2014.
10. Francisco Zanón ha realitzat un inventari de les joies que està pendent de publicació.
11. Olivares i Alfonso, J.: *Rellojes i Calendari Solars a la Vall d'Albaida*. Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, Obra Social, 1998.
12. Sanchis, X., op cit., p. 24.
13. <http://bibliopac.dival.es/abnetopac20/> [consulta, setembre 2016]. El fons antic està incorporat al Catàleg Col·lectiu del Patrimoni Bibliogràfic Valencian.
14. Per conèixer millor el contingut de la biblioteca recomanem la lectura de: Bonet, J. M.: «El pare Alfons Roig: el que ens conta la seua biblioteca», en *Alfons Roig (1903-1987), una vida dedicada a l'Art*. València. MuVIM, 2007, pp. 9-28.
15. BOE, 155, 29 de junio de 1985, pág. 20349
16. Reig Ferrer, A.M^a, «Fuentes para el estudio de la imprenta valenciana: El archivo familiar de los Monfort-Rius», en *Pasiones bibliográficas*. Valencia, Societat Bibliogràfica Valenciana Jerónima Galés, 2014, pp. 136-152.
17. Per a més informació sobre aquest fotògraf vegeu: Huguet Chanzá, J.: *Benito Monfort y Pascual Pérez, dos valencianos pioneros de la fotografía*. Valencia: Sociedad Valenciana de Historia de la Fotografía, 1990 i Rodríguez Molina, Mª J. i Sanchis Alafonso, J. R.: *Directorio de fotógrafos en España (1851-1936)*. Valencia, Archivo General y Fotográfico de la Diputación de Valencia, 2013.